

voor feministen op dit terrein niet tot de onmogelijkheden behoort, maar de versnippering, die zich uit in de kloof tussen de theoretische en de meer praktische artikelen zal deze gemeenschappelijke vraagstelling toch in de weg staan.

Nederlandse politieke theorie

Judith Vega

Recensie van: E.H. Kossmann. *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten*. Bert Bakker. Amsterdam, 1987.

Vormt de nederlandse politieke filosofie-geschiedenis een saai onderwerp? Zelfs de meest gedreven intellectueel die weigert te geloven aan het bestaan van saaie onderwerpen, zal zich tegenover dit stigma wat hulpeloos gaan voelen.

De historische benadering van de politieke theorieën die vooral in de angelsaksiese wereld grote vlucht heeft genomen en onmiddellijk wordt geassocieerd met de namen van Quentin Skinner en J.G.A. Pocock, kent in Nederland schamele beoefening. Als een afscheid kan leiden tot een nieuw begin kan het aftreden van E.H. Kossmann als gronings hoogleraar in de geschiedenis na de middeleeuwen een langverbeide stimulans gaan betekenen. Na de Romeins is Kossmann ongetwijfeld een van de weinig actieve beoefenaren van een nederlandse variant van het genre.

In het lijvige *Politieke theorie en geschiedenis* is een groot aantal essays van Kossmann gebundeld, waaronder enkele engelstalige. Het getuigt van inzicht dat de uitgever geen chronologische rangschikking heeft beoogd maar een meer thematische. Kossmanns belangstelling

kent twee duidelijke thema's: het konservatisme en de ontwikkeling van met name de nederlandse politieke theorie. Deze twee thematische interesses hangen nauw samen. Belangrijker: ze bepalen elkaar.

Kossmanns belangstelling voor het konservatisme als politieke categorie is het produkt van een persoonlijke voorkeur. Hij is meer geïnteresseerd in Bodin, Burke en Schlegel dan in pakweg Locke, Rousseau en Bentham. Diverse essays zijn gewijd aan de herwaardering van het konservatieve gedachtengoed. Het 'ontroert' hem te luisteren naar betogen voor traditie, continuïteit, verscheidenheid, harmonie en realistische pragmatisme en te weten dat dit elementen zijn van een langdurige intellectuele traditie. Het is jammer dat hij zichzelf tegelijkertijd graag afficheert als een soort non-politikus, namelijk de historikus-pur-sang, want juist die voorkeur geeft zijn werk vaak zijn belangrijke waarde. Met zijn aandacht voor Althusius en de laat-achttiende-eeuwer Luzac haalt hij weer eens andere erflaters naar voren - een interessante uitbouw van het Pantheon van de Romeins.

Een voorname inzet van Kossmanns werk is de relativering van gangbare politieke opposities. Hij wil aantonen dat de identifikatie van de tegenstelling rechts versus links met konservatisme versus progressiviteit en traditie versus toekomst heilloos is en dat deze begrippen geen histories continue referentie kennen. Een dergelijke nuancering van gelijkstellingen en verheldering van historische concepten moeten zondermeer ook een 'andersdenkend' historikus aanspreken.

Kossmanns herwaardering van het konservatisme wordt in hoofdzaak uitgevoerd door haar konnotatie met 'behoudzucht' te ondergraven. De staat is voor de konservatief "niet wat hij voor de burgerlijk-natuurrechtelijke denkers is, namelijk het produkt van een kontrakt tussen mensen die veilig willen leven;

neen, de staat is voor hem een voortdurend fluktuierend, dynamies evenwicht van tegenover elkaar gestelde en tegen elkaar strevende kollektiva" (p. 13). Konservatieve posities kunnen zich in feite op een dynamiese staatsopvatting beroepen.

Kossmann stelt voor een andere tegenstelling te gebruiken om de politieke ideeëngeschiedenis te onderzoeken, namelijk het voluntarisme versus het anti-voluntarisme of konstitutionalisme. Deze begrippen refereren niet aan politiek definieerbare kampen, aldus Kossmann. De soevereiniteitsdiskussie wordt de centrale draad die door Kossmanns werk loopt. Een draad die ook een natuurlijke verbinding blijkt tussen zijn beide interessevelden. Deze invalshoek levert ons het beeld op van een soort historische golfbeweging, waarin voluntarisme en konstitutionalisme elkaar op een a-politiek conceptueel nivo afwisselen.

Konservatisme valt niet langer samen met de absolute soevereiniteitsidee en progressieve posities niet met de ideeën van volkssouvereiniteit en *regnum mixtum* (deelbare soevereiniteit). Kossmann laat zien hoe de matrix waarin de lijn konservatisme - absolutisme - konstitutionalisme tegenover de lijn progressiviteit - volkssouvereiniteit - voluntarisme staat, in duigen valt als ze getoetst wordt aan de posities van resp. Bodin, de Engelse Parlementaristen en de Nederlandse Opstand. Ik zal bij ons land blijven. Tegenover het monarchale absolutisme, dat zichzelf verdedigt op grond van haar eigendom van de ondeelbare volkssouvereiniteit, verdedigen de Staten van Holland hun verzetsrecht met een beroep op hun privileges, op een soevereiniteit die traditioneel bij hen lag: een konstitutionalistiese legitimatie van de oligarchie. De Nederlandse Opstand is het voorbeeld van het feit dat een 'beroep op tradities' een progressieve inhoud kan hebben. Het is die afkeer van het voluntarisme die het latere, moderne konservatisme met de duidelijke voor-

keur voor de Opstand als belangrijk breukpunt in de nederlandse geschiedenis boven bijvoorbeeld de Bataafse Revolutie.

Kossmann kiest Althusius, in plaats van De Groot, als de theoretikus die de Opstand het best representeert. Hier helaas leidt de rode draad ons een nogal labyrinties verhaal in. Althusius neemt weer de ondeelbare volkssouvereiniteit als uitgangspunt voor een zeker recht op verzet. Zijn bedoeling is niet het lokaliseren van de soevereiniteit maar van een de uitoefening daarvan controlerend principe. Dit nu doet een toch wat doelloos omgaan met de discussie over soevereiniteit vermoeden. Het maakt nogal wat uit hoe het recht op verzet bepaald wordt: als verplaatsing van de absolute macht van de monarchie naar een oligarchie, of als controle-principe. In andere woorden: of er sprake is van twee elkaar bestrijdende noties van absolute soevereiniteit of van een recht op verzet dat voortkomt uit een principe van niet-definitief overdraagbare rechten. (De worsteling van juist De Groot met deze kwesties is gelukkig door Tuck opgemerkt in zijn *Natural rights theories*.) Waar ligt dan Althusius' representativiteit? Kossmann lijkt het belangrijker te vinden dat Althusius met enige moeite als konstitutionalist is te beschouwen.

De vraag moet worden gesteld of zijn invalshoek - de discussie over het soevereiniteitsconcept - geschikt is geweest om discussies over de politieke ideeëngeschiedenis te openen, of dat ze deze eerder afsluit. Kossmanns invalshoek verleidt hem meestentijds ontwijkend te worden als het om konklusies gaat. Die elliptiese stijl maakt het een heel karwei voor een aanzienlijk minder belezen recensent het antwoord na te gaan op een dergelijke vraag. Zijn er kwesties die dóór Kossmanns invalshoek van het eng-konceptuele soevereiniteitsdebat structureel uit het zicht verdwijnen?

Nu is het niet stoutmoedig om op te merken dat het wat problematies is voor

een historicus van de politieke theorieën om als enige historische konstante een niet-politiek-inhoudelijke conceptuele tegenstelling te erkennen, met concepten die zowel een linkse, als een rechtse, een progressieve als een conservatieve inhoud kunnen hebben. Moet hier niet iets gaan schemeren van de kritiek die bijvoorbeeld Skinner uitte op het traceren van 'de' idee door de eeuwen heen? Ging het er niet om *welke kwesties* het gebruik van een idee geacht werd op te lossen? Laat ik, in alle respect voor de omvang van zijn oeuvre, ten aanzien van een paar punten trachten na te gaan wat, en vanwege deze invalshoek, *niet* door Kossmann wordt verteld.

Laten we als eerste 'case' de Bataafse omwenteling onder de loupe nemen. Een belangrijk historicus van dit terrein, C.H.E. de Wit, heeft gewezen op de konsekventies die de mogelijke meerduidige aanwending van het idee van 'volkssoevereiniteit' in dit tijdvak had. Hij stelt een herlezing voor van een belangrijk stuk in deze tijd, de Grondwettige Herstelling. Kossmann schetst dit stuk (in een niet in genoemde bundel opgenomen artikel) als het standpunt vertegenwoordigend van reformistische democratische Patriotten. In dit stuk worden volgens De Wit echter op het principe van de volkssoevereiniteit de privileges van de heren, d.w.z. de verdediging van de oligarchie - niet van de democratie - gebaseerd. Het is een regent-stuk waarin de aloude opvatting staat van representatie door de heren op eigen, aan de geschiedenis ontleende kracht. De Grondwettige Herstelling verdedigt het *oude* recht. De werkelijke nieuw-republikeinen waren hier tegen. Een democraat als Pieter Paulus bijvoorbeeld ging het niet om Oranje, maar stond voor het *nieuwe* recht. Daarmee ziet De Wit zijn stelling bevestigd dat in de Bataafse tijd niet de tegenstelling tussen enerzijds de identifikatie van het volk met Oranje dan wel anderzijds de identifikatie van het volk met de Staten het controversiële

issue is, maar de tegenstelling tussen oud recht en nieuw recht. Met andere woorden: het toenmalige politieke debat kende een fundamentele kwestie dan het spel van de lokalisering van de abstrakte 'volkssoevereiniteit', die weinig radicale maatschappelijke implicaties hoefde te krijgen. In feite trekt De Wit een voor de hand liggende konklusie uit Kossmanns eigen uitgangspunt dat een idee als dat van volkssoevereiniteit multi-aanwendbaar is: het indiceert geen politieke strijd, het heeft geen politieke betekenis buiten zijn verband met andere politiek-theoretische gegevens.

Ik wil nog een tweede 'case' aanroeren. Na het bezoek van Pocock aan Nederland in 1982 zijn historici zich gaan buigen over de vraag of ook in Nederland Pococks model van de atlantische republikeinse traditie is te herkennen. Na zijn eerste voorlopige reactie mag Kossmanns artikel 'Dutch republicanism' uit 1985 beschouwd worden als weloverwogen repliek op deze kwestie.

Pocock ziet in de atlantische wereld een traditie van republikeins denken geïnspireerd op het model van Rome, dat haar begin heeft in het denken van Harrington (*Oceana*, 1656) en tot en met de Founding Fathers van invloed blijft. Het hanteert een wezenlijk ander vocabulaire dan het lockeaanse natuurrechtelijke vocabulaire met haar negatieve vrijheidsidee. Na 1700 herformuleert de schotse theorie dit klassiek-republikeinse, agrarische, militaire, op onroerend bezit gebaseerde denken van de patriotse 'country-party'. Ze ontwikkelt een vocabulaire dat niet langer een patriotse ideologie vertegenwoordigt, maar (en daartegenover) een op commerciële expansie toegesneden ideologie van 'politeness'. Pococks centrale these is dat wat we hier zien gebeuren "that great turn away from the political towards the social, which marks eighteenth-century culture" (1982, p. 13).

Kossmann konkludeert dat Pococks model voor Nederland niet opgaat. We-

liswaar is zowel bij Hooft als bij de nederlandse tijdgenoten van Harrington, Spinoza en De la Court, veel van het republikenisme te herkennen. Echter, zij wijken af op de punten dat zij handelsbelangen stellen boven agrarische belangen en Harringtons anti-absolute ideaal van het *regnum mixtum* vervangen door een anti-stadhouderlijk ideaal waarin een absolute souvereiniteit binnen een min of meer democratische republiek de beste waarborg is voor een stabiele stadstaat. Het republikeinse ethos van Spinoza en de gebroeders De la Court floreert bovendien slechts korte tijd, en is afhankelijk van het feit dat zij schrijven in de zgn. Eerste Stadhouderloze periode. De idee van *regnum mixtum* herstelt zich zodra in 1672 de zeven provinciën hun stadhouder weer hebben. Pas de tweede stadhouderloze periode doet weer een min of meer republikeins traktaat het licht zien. Tenslotte moet zijn speculatie dat de hollandse auteurs desgevraagd niets zouden zien in het klassieke, positieve vrijheidsideaal dienen als onderbouwing van zijn konklusie ten aanzien van Pococks model.

Deze bespreking is niet werkelijk bevredigend. Met het aanwijzen van de verschillen in de preciese lokalisering van de souvereiniteit geeft hij ons nog weinig informatie over de inhoudelijke bedoelingen met de staat. Legden de nederlanders meer nadruk op een oligarchies ideaal als verlating van het romeinse? Dat lijkt toch niet het geval, als we de genoemde overeenkomsten met Harrington in aanmerking nemen. En waarom is een klassieke burgerschapsconceptie in Nederland plots niet verenigbaar met de idee van *regnum mixtum* ? Het komt tevens niet overtuigend over dat het merkantiele aspekt als getuige à décharge wordt opgevoerd. In de nederlandse situatie is dit aksent voorspelbaar en vanzelfsprekend. Wanneer dit niet leidt tot een verlaten van het klassieke, sobere virtù-koncept van Rome worden de vele met het engelse republikenisme konfor-

me elementen alleen maar des te opvallender. Kossmanns invalshoek van de souvereiniteitstheorie leidt hem hier af van een bespreking van de burgerschapsconcepties, waarvan hij de aanwezigheid tegelijk niet ontkent.

Ook aan het eind van onze achttiende eeuw vindt hij het atlantiese model weinig verklaringskracht hebben. We kunnen opmerken dat de getuigen à décharge dezelfde zijn als de hiervoor geschetste. Het zich naar Rome richtende model loopt spaak op het merkantiele moment in de nederlandse politieke ideevorming. Van der Capellen is een potentiële klassiek republikein in zijn pro-amerikanisme, zijn voorstellen voor burger- en boerenmilitia en zijn voorkeur voor de klassieke eenvoud kontra luxe-levens en overdadige weelde. Hij werpt zich echter geenszins op voor het onroerend bezit en is geenszins tegen de financieringsbelangen. Voorts houdt hij er volgens Kossmann eerder een liberale dan een republikeinse staatsopvatting op na. Luzac is overduidelijk politeness-ideoloog maar zijn voorkeur voor *regimen mixtum*, de scheiding der machten, waarin de stadhouder een sterke positie blijft hebben, zou beter passen bij de britse *country*-partij. Hij vindt de vorm van de republiek, zoals de andere nederlandse auteurs, bij uitstek geschikt voor de handels- en zeevaartsstaat Nederland.

Kossmann ziet kortom in Nederland de diverse vokabulaires in wisselende samenstelling voorkomen. Zijn tegenwerpingen betreffen met name niet met het model consistente concepties van souvereiniteit. Ten eerste zou akseptatie van bijvoorbeeld De Wits visie op wat de 'echte' politieke kontroverse was een nieuwe lezing op alle punten van zowel Van der Capellen als Luzac (en anderen) noodzakelijk maken. Ten tweede, en dat is hier wellicht krucialer, is hij niet in staat een bevredigend antwoord te geven op Pococks brandende kwestie. Pococks probleem is duidelijk. Hij traceert het ontstaan in de achttiende eeuw van de

relatie tussen de 'staat' en de 'publieke sfeer'. "The Scottish professors were not trying to produce a theory of the state so much as a moral theory of civil society" (1982, p. 17).

Dit is toch de spannende en inhoudelijke kwestie. Belangrijker dan het speuren naar het gebruik van een identiek begrip of naar een sluitend parallel model is het speuren naar het nederlandse antwoord op deze ontwikkeling: de specifieke achttiende-eeuwse herformulering van de politieke theorie in andere termen dan de soevereiniteitskwestie. En - om Kossmanns inzet te honoreren - in deze herformulering kan konservatisme ten aanzien van de staatsvorm progressiviteit ten aanzien van 'het sociale' insluiten.

Kossmanns positie in de historiografie van de bataafse tijd laat zelf geen ruimte voor een dergelijk debat. Wat hem betreft gebeurt er aan het eind van de achttiende eeuw niets wezenlijk anders dan een voortzetting van de historische twist van de Republiek. "The whole history of the Republic is characterized by conflicts between sections of the urban patriciate and the House of Orange, and this conflict was once again at the centre of politics" (1971, p. 440). Dit uitgangspunt lijkt een adequaat antwoord op Pocock hoe dan ook onwaarschijnlijk te maken. Het vocabulaire van de soevereiniteit is niet voor diens probleem geschikt. Kossmanns tegenstelling tussen orangisten en patriotten is niet over Pococks tegenstelling tussen 'politeness' en 'patriotism' heen te leggen. Terwijl de eerste een historische twist over de soevereiniteit betreft, betreft de tweede het konflikt tussen het klassieke 'burgerschap' en de moderne 'sociabiliteit' - die beide een 'progressieve' inzet hadden.

Kossmann wil het begrip konservatisme emanciperen van haar konnotatie met behoudzucht door haar histories-filosofiese inhoud na te gaan. Het is jammer dat hij niet in debat gaat met het essay van Jan Romein over conserva-

tisme, dat een vrijwel gelijke opbouw als het zijne kent. Jammer omdat deze (evenals andere auteurs) het interessante, dynamiese levensgevoel van de konservatief ook onderkent, evenals de aanwezigheid van traditionalisme binnen progressieve posities, maar tevens een element aanhaalt als het verschil tussen een 'belangeloos' en een 'belanghebbend' konservatisme. Ook hier leren we dat het konservatisme als een opgewekt behagen in het leven omschreven kan worden. En dat "aan de wortel van deze ruime genieting van het bonte leven de beperkte lag van het behoud van voorrechten, dat dit als het ware een kijk van bovenaf op het 'mysterie van het traditionele leven' is (...) de konservatief is overtuigd dat de beschaafde maatschappij rangen en standen (orders and classes) vereist. De enige echte gelijkheid is morele gelijkheid; alle andere pogingen tot nivellering leiden tot wanhoop" (1956, p. 527). Dit lijkt toch een bezwaarlijk te ontberen gegeven bij Kossmanns onderneming van het inzichtelijk maken van politieke geschiedenis. Een soort baken in de zee van multi-aanwendbare theoretiese concepten.

Bovendien had deze notie hem behoed voor het maken van blijkbaar nog steeds mogelijke standaard-blunders door wetenschappers van alle pluimage, namelijk die dat de vrouwenbeweging toch bezwaarlijk te plaatsen is in het kader van een historische filosofie. De door hem behandelde filosofen vonden zelf het tegendeel. Het is een voor Kossmann des te spijtiger blunder, omdat een van zijn voorliefdes, Schlegel, hem van een perfecte illustratie had kunnen voorzien van niet-behoudende opinies van een gedoodverfd konservatief theoretikus (zie Vogel, 1986).

Waarmee slechts de prijszwaar-digheid van Kossmanns inzet onderschreven zij.

Referenties

Pocock, J.G.A. (1982) 'The problem of political thought in the eighteenth century: patriotism and politeness'. In: *Tijdschrift voor Theoretische geschiedenis*, jrg. 9, nr. 1.

Kossmann, E.H. (1971) 'The crisis of the Dutch state 1780-1813: nationalism, federalism, unitarism'. In: *Vaderlands verleden in veelvoud*. Den Haag.

Romein, J. (1956) 'Het conservatisme als historische categorie'. In: Jan Romein, *Historische lijnen en patronen*. Amsterdam 1976.

Vogel, U. (1986) 'Rationalism and romanticism: two strategies for women's liberation'. In: J. Evans e.a., *Feminism and political theory*. London.

Signalement

Macht, Marx en de kinderen

Macht, Norm, Verzet, H. Regtering, H. Doorewaard, W. Martens, B. Riesewijk, SISWO 1987.

Het komt al bijna pre-histories over, maar tot voor kort keek niemand er van op als een progressieve intellectueel zichzelf aanduidde als marxist. De verhouding tussen een progressieve politieke overtuiging en een kritische wetenschapspraktijk enerzijds en het marxisme als wetenschappelijke, politieke en organisatorische theorie anderzijds leek voor velen een vanzelfsprekende zaak. Maar zo mogelijk nog sneller dan ze werd aangegaan is deze vrijage, waarbij overigens meer aan vreemdgaan en mishandeling dan aan lustbeleving werd gedaan, bezweken onder uit Frankrijk afkomstige verleidelijke geluiden. Ze lijkt ófwel ver-

geten ófwel ze wordt als een wat beschamende jeugdherinnering afgedaan. Daarom was het wel aardig dat op de Sociologische Vlaams-Nederlandse Studiedagen 1986 onder de noemer Macht, Norm en Verzet een aantal bijdragen werd gepresenteerd die tezamen geacht werden een stand van zaken op te maken wat betreft de zeggingskracht van 'het marxisme nu' voor een kritiese en politiek relevante (sociale) wetenschapspraktijk. De artikelen zijn nu verschenen in een door het SISWO uitgegeven bundel.

De bundel is onderverdeeld in drie delen. In het eerste deel vinden we, aldus de inleiding, de 'echte' marxisten en hun pogingen het marxistische paradigma nieuw leven in te blazen. Het gaat hier over de relatie tussen arbeid en vrije tijd (Eric Corijn), technologie en arbeidsorganisatie (Peter Grootings), marxistische antropologie (Paul van der Grijp) en 'klassen en macht' (Jan van Dijk).

In het tweede deel verschijnen de auteurs die volgens de redactie, vertrekkend vanuit het marxisme, ondertussen andere theoretiese ingangen hebben gevonden om macht, norm en verzet te thematiseren. De onderwerpen zijn ook hier nogal uiteenlopend. Hans Achterhuis over 'schaarste en macht', Gerard Anderiesen over stedelijke sociale bewegingen, Tony Hak over macht, Marx en vertoog, Günther Ortman over 'Organisation und Macht' en Wil Martens over 'macht, communicatie en kritiek'.

In het derde deel tenslotte zijn we helemaal van god los. Is de dialektiek van de Verlichting, waarover Ton Korver schrijft, tenminste nog familie, de resterende bijdragen (die niet toevallig van de redakteurs van de bundel zelf zijn) zoeken het een eind buiten de deur. Harrie Regtering probeert met behulp van de literatuur van Carry van Bruggen tot en met Camus 'door de mazen van het conceptuele net' te glippen, terwijl Hans Doorewaard en Bernard Riesewijk zich

Rektifikatie

In twee artikelen van Krisis nummer 31 bevinden zich enkele storende zetfouten:

In het artikel 'De malaise van (klein) links' behoort op de eerste regel van pagina 106 te staan: 'te kunnen kennen en respekteren'. Op de achtste regel van dezelfde pagina behoort te staan: '..materialen waarover hij beschikt, hem bieden. Hij ondervraagt dus niet de werkelijkheid, maar de instrumenten en materialen die hij bezit'.

In de recensie 'Nederlandse politieke theorie' is in de eerste kolom van pagina 151 een stuk tekst verdwenen. De laatste regel moet luiden: 'konservatisme met de Opstand gemeen heeft. Wellicht verklaart dit meteen Kossmanns duidelijke voorkeur ...'.